

१०

मराठी मुस्लीम कादंबरीतील भाषा

विलास माणिकराव शिंदे

पीच.डी.संशोधक विद्यार्थी

मराठी विभाग, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ,

कोणताही लेखक हा आपल्या मनातील विचार,भावना भाषेच्या माध्यमातून व्यक्त करित असतो. म्हणून भाषेला साहित्यात महत्वाचे स्थान असते. कोणत्याही साहित्यकृतीच्या बाबतीत भाषेविषयी निश्चित असे काही नियमही सांगता येत नाहीत किंवा तसा आग्रहही धरला जात नाही.असे असले तरी लेखक ज्या भावानुभवाचे प्रकटीकरण करतो त्याच्याशी इमान राखणारी भाषा असावी लागते. तरच त्याला वास्तवाचा आभास निर्माण करता येतो.थोडक्यात साहित्यकृतीची भाषा ही लेखकाच्या अनुभवाभिव्यक्तीची भाषा असते. ती साहित्यकृतीतील अनुभवानुसार निश्चित होत असते.

साहित्यकृतीत वेगवेगळ्या प्रकारचे अनुभव व्यक्त होत असतात.त्या अनुभवांनुसार लेखक भाषेचा उपयोग करत असतो.कधी कधी लेखकाला त्याचा अनुभव व्यक्त करण्यासाठी लागणारे शब्द रूढ भाषेत सापडले नाहीतर लेखक नवीन शब्दांची निर्मिती करतो. यासाठी लेखक आपल्या प्रतिभाशक्तीचा उपयोग करतो. थोडक्यात,लेखक भाषा हेच माध्यम वापरून साहित्यकृतीतून आपले अनुभव चित्रित करतो.यामुळे लेखकाच्या व्यक्तिमत्त्वाची छाप कळतनकळतपणे त्याच्या भाषेवर पडलेली पहावयास मिळते. लेखकाची भाषा उत्कृष्ट,प्रभावी असेल तर त्याचा अनुभव वाचकांपर्यंत चांगल्या पध्दतीने पोहोचतो. म्हणून साहित्यकृतीत भाषेला महत्व असते.

अशा प्रकारची भाषा मराठी मुस्लीम कादंब—यांमध्ये आलेली आहे.ती तिचे वेगळेपण जपताना आपले मराठीशी नाते सांगते.

मराठी मुस्लीम कादंब—यातून आलेली भाषा ही मुस्लीम समाजात बोलली जाणारी दखनी बोली आहे.त्यामुळे या कादंब—यातून आलेले मुस्लीम समाजाचे चित्रण हे उठावदार झालेले आहे.म्हणजेच मराठी मुस्लीम कादंबरीने भाषेच्याबाबतीत आपले वेगळेपण जपले आहे.मराठी,हिंदी, उर्दू, अरबी,दखनी अशा सर्वच भाषांचा उपयोग या कादंब—यातून केलेला पहावयास मिळतो. मुस्लीम समाज समाजात व्यवहाराची भाषा म्हणून मराठी भाषा वापरतो आणि आपल्या घरात मराठी—हिंदी मिश्रित दखनी बोलतो. धार्मिक कार्यासाठी तो अरबी भाषा वापरतो काही मुस्लीम समाज उर्दू भाषेतून शिक्षण घेतो.

अशा या मुस्लीम समाजाच्या भाषेची प्रा.फ.म. हाजिंदे म्हणतात “सातव्या शतकापासून अस्तित्वात असलेल्या मुस्लिम समाजाची मातृभाषा दखनी आहे.कारण सातव्या शतकात आलेल्या सूफी संतांना स्थानिक लोकांशी संवाद साधत धर्मप्रसार करायचा होता.धर्मप्रसारासाठी कराव्या लागणा—या संवादाच्या गरजेतून दखनी भाषेचा जन्म झालेला आहे.या काळात नाथ संप्रदायी योगी,बैरागी होते. त्यांनाही पंथीयप्रसारासाठी, लोकसंवादासाठी भाषेची गरज होती. सूफी, नाथपंथीय बैरागी अन् यांच्यासारख्या इतर सिध्द पुरुषांनी दखनी भाषेला निर्माण केलेले आहे.एवढेच नव्हे तर हिंदी, उर्दू भाषा जन्मायच्या आधी या सिध्द पुरुषांनी दखनी भाषेतून साहित्यनिर्मिती केलेली आहे.या सिध्दांशी सूफींच्या अध्यात्मिक चर्चादेखील या दखनी भाषेतून व्हायच्या.म्हणून सूफींनी दखनीबरोबरच विविध प्रादेशिक भाषेतूनही साहित्य निर्माण केले आहे.म्हणून भारतातील भक्ती चळवळीला सूफींची प्रेरणा नसेलच असे म्हणता येत नाही. आजही मुसलमान दखनीतून बोलतात.घरीदारी, गल्लीत एवढेच नव्हे तर गायनगृहातही दखनीच बोलली जाते”१

असे असूनसुद्धा मराठी मुस्लीम समाजाला अरबी, उर्दू, हिंदी,मराठी आणि दखनी या सर्वच भाषांविषयी प्रेम आणि जिद्दवाळा वाटतो. याविषयी प्रा.फ.म. हाजिंदे आपले मत व्यक्त करताना म्हणतात.“भारतीय मुस्लिम मनाला अरबी, उर्दू भाषेचे आकर्षण आहे. या दोन्ही भाषा बहुसंख्य मुस्लिमांना येत नाहीत.आज या दोन्ही भाषा इथे सार्वत्रिकही राहिल्या नाहीत.तरीही त्यांचे या मनाला आकर्षण आहे. कारण अरबी ही धर्मभाषा आहे.आणि उर्दू ही त्याची साहित्य आणि संस्कृतीची भाषा होती. तसे त्याला सांगून सांगून त्यांच्या मनावर ठसविण्यात आले आहे.आज मुसलमानांची धर्मभाषा अरबी असल्यामुळे त्यांना प्रार्थनेपुरती अरबी भाषा पाठांतर रुपाने येते. ती तशी यायला हवी. नाहीतर त्याला नमाज पढणे क्व होणार नाही.पाठांतर केलेली अर्थाशिवायची अरबी भाषा सर्वसामान्य मुसलमानांना येते. त्यांची मातृभाषा उर्दू नसून दखनी भाषा आजही आहे.महाराष्ट्रात व्यवहारासाठी मराठी भाषा सर्वसामान्य मुस्लिम समाज बोलतो. आता तर शिक्षित मुसलमान शुध्द मराठी लिहितो आहे. बोलतो आहे.तात्पर्य, आज सर्वसामान्य मुसलमान घरात, गल्लीत दखनी बोलतो, प्रार्थनेत अरबी बोलतो, घराबाहेर मराठी बोलतो.कधी उर्दू कुणी बोलत असेल तर त्याला ती अर्धी—मुर्धी कळते तर अर्धी—मुर्धी कळतही नाही.तरी त्याचे फारसे काही अडत नाही. ही वस्तुस्थिती आहे.”२

थोडक्यात मराठी मुस्लीम कादंबरीत हिंदी मराठी मिश्रित दखनी भाषेचा उपयोग केलेला पहावयास मिळतो. या कादंब—यांचे निवेदन प्रमाण मराठी भाषेत पहावयास मिळते तर संवाद मात्र मराठी—हिंदी मिश्रित दखनी भाषेत आढळतात.

हमीद दलवाई यांच्या ‘इंधन’ या कादंबरीत आलेली भाषा ही दखनी बोलीतील असूनही ती कोकणी प्रादेशिक भाषेतील छटाही दाखवते. यामुळे तेथील समाजजीवनाचे संदर्भही लक्षात येतात.या भाषेचे नमुने आपल्यास ‘इंधन’ मधील संवादातून पाहता येतात.उदा.

१. “ गावच्या कबरस्तानात पिराची नवी तुरबत उठलेली दिसली.”(पृ ठ २)

२. “ दिलाची बेमारी झयलेय.” (पृ ठ ५)

३. “ खुदावर भरोसा करत नाही नाय,ही बरा नाय.”(पृ ठ ८)

४. “ ादीघरा येत नाय” (पृ ठ २१)

५. “तिला हिदायत करणारा तू कोण घ” (पृ ठ ३७)

६. “जरा लोकाच्या दृ टीचो ख्याल करत जा.” (पृ ठ ४०)

७. “हे निदान मुसलमानी तरी मानतात. ”(पृ ठ ६१)

८. “ जुम्माच्या नमाजेला नाय आयलोस घ”(पृ ठ ६७)

९. “ ग्यारवी झाली,मिठ्ठा रवाना केलो है,घरीही बरतन घेऊन जा” (पृ ठ ८६)

१०. “ जमाना बदल्याच्यो बातू सांगू नको।” (पृ ठ ९५)

प्रा.रफीक सूरज यांच्या ‘रहबर’ या कादंबरीतही दखनी बोलीतील संवाद आलेले आहेत.उदा.

१. “ छोरी दसवी नापास अची तोबी क्या हुवाघ”(पृ ठ २६) .

२. “ ये देख अम्मी,मेरा दिमाग लई चाटते बैठू नको” (पृ ठ २६).

३. “तुमना बोलनेकी बात कतो, आठ बजे की य टी मिलींगी करको पावणेआठ बजे स्टॅडपर आये ”(पृ ठ ७१) .

४. “कत्ता भी करे तो भी लडकी कतो दुसरेंका धन ” (पृ ठ ७५).

५. “ मामू,यो भी कायको तकलीफ ”(पृ ठ ११६)

६. “ यो चहा लेव भला पटकन. नै.ठंडा हुईगा”(पृ ठ १३०)

प्रा.डॉ. ाकील ेख यांच्या ‘जुबा’या कादंबरीत आलेले संवादही दखनी बोलीतील आहेत. उदा.

१. “खुतबू देख,तू अब चूप बैठया तो जिसने भी ये काम क—या होईगा,उसकी हिम्मत और बडेगी ”. (पृ ठ १६)

२. “ओ माटी मिले के पास काय कूँ ..... गाव में के दुसरे लोक क्या मरी” (पृ ४०)
३. “ मरेंगे भुक्के, पर वो मुने के पास नय भेजनेका छोरेकू” (पृ ४०)
४. “ खेतमें काम हाय करके बोलता था । खेतमेंच रुक्या क्या, क्या मालूम” (पृ ५६)
५. “मै. भी तुकाराम सावकार कू बोलके उदरच जाता ..... मट्टी कब हैँ” (पृ ६९)
- प्रा.डॉ. ।कील ।ेख यांच्या ‘जंग’ यां कादंबरीतही दखनी बोलीतील संवाद आलेले आहेत. उदा.
१. “अपनी आयपत नय ..... पडाने की ..... तुझे रिशते आने लगी .....” (पृ १०)
२. “ नडया—अडया तो भाईजान आपा मदत करतैय ..... उनका सहारा छोडके क्या करूँ ” (पृ ४२) ६
३. “क्या करनेका ये छोरे कूँ अच्छा कुच्छ तो कामधंदा कर बोलेतो नको लगतायं.....”
(पृ ७३)
४. “ तुझे क्याघ घरमें क्या चल्ला, क्या नय, क्या मालूम रहते क्या ष ” (पृ ७६)
५. “ मैं गया तो सायब नय था..... ओ पोलीस बोल्या, अभीच साब बाहर
गये, आधे घंटे बाद आयेगे । फिर वहाँच बैठया .....” (पृ ८१)

मुस्लीम समाजाची मूळ भाषा अरबी आहे. असे असले तरी मुस्लीम समाजाची दखनी ही बोलीभाषा उर्दूतून जन्मली आहे. तीच महाराष्ट्रातील मुस्लीम समाजाची प्रमुख बोलीभाषा आहे. मराठी मुस्लीम कादंबरीमध्ये हिंदी, उर्दू, दखनी भाषेतील शब्द येतात. हे सर्वच शब्द सर्वसामान्य मराठी भाषेकाला परिचित नाहीत. असे अपरिचित असणारे शब्द पुढीलप्रमाणे.

मोहरम (‘इंधन’, पृ ७)— मुस्लीम समाजातील एक सण

मरतिकाची नमाज (‘इंधन’ पृ २३)— व्यक्तीच्या मृत्यूनंतर पढावयाची नमाज.

गोश (‘इंधन’, पृ २८)— मांस

ताज्जुब (‘इंधन’, पृ ३७)— आश्चर्य

जुम्माची नमाज (‘इंधन’, पृ ६७)— जुक्रवारची नमाज

सलाम (‘इंधन’, पृ ६७)— नमस्कार

- जमात ('इंधन', पृ १०)– समुदाय, जात
- मुजावर ('मीतू', पृ ३०)– एक जात, दर्याचा पुजारी
- मन्नत ('मीतू' पृ ३०)– नवस करणे
- जोहरची नमाज ('मीतू' पृ ३२)– दुपारची नमाज
- फजरची नमाज ('रहबर' पृ ५)– सुर्योदयापूर्वीची नमाज
- अम्मी ('रहबर' पृ ६)– आई
- खाला ('रहबर' पृ १२)– वडील
- खल्लेरे भाई ('रहबर' पृ १५)– मावसभाऊ
- खालू ('रहबर' पृ १९)– काका
- ईशाची नमाज ('रहबर' पृ ३०)– रात्रीची नमाज
- मगरीबची नमाज ('रहबर' पृ ३५)– सूर्यास्तांनंतरची नमाज
- नमाजी ('रहबर' पृ ४४)– पाचवेळा नियमित नमाज पढणारा
- मेहेर ('रहबर' पृ ४५)– विवाह कराराप्रमाणे वधूस दयावयाची रोख रक्कम
- कलमा ('रहबर' पृ ५१)– इस्लामची पहिली पायरी
- फर्ज ('रहबर' पृ ५१)– कर्तव्य
- वुजू करणे ('रहबर' पृ ५१)– नमाजापूर्वी हात, पाय, तोंड धुवून पवित्र होणे.
- बयाण ('रहबर' पृ ५२)– प्रवचन
- आपा ('रहबर' पृ ६६)– मोठ्या बहिणीसाठी वापरला जाणार आदरार्थी शब्द
- मजार ('रहबर' पृ ८४)– मुस्लीम समाजाचे तीर्थस्थान
- इस्तेमा ('रहबर' पृ ११४)– धर्मप्रचारासाठी एकत्र येणे
- मुसाफा करणे ('रहबर' पृ ११८) – हस्तांदोलन करणे

- रोजा ('रहबर' पृ ७ १२७) – रमजान महिन्यातील निरंकार उपवास
- ईदगाह ('रहबर' पृ ७ १२८) – नमाज अदा करावयाची जागा
- ईदी देणे ('रहबर' पृ ७ १२९) – ईदची भेट देणे.
- जनाजेची नमाज ('रहबर' पृ ७ १४४) – अंत्यविधीवेळी पढावयाची नमाज
- मर्कज ('रहबर' पृ ७ १४९) – एकत्र येण्याचे ठिकाण
- रहबर ('रहबर' पृ ७ १५१) – मार्गदर्शक
- जुबा ('जुबा' पृ ७ ५) – संहार,कत्तल
- बेवा ('जुबा' पृ ७ ५३) – विधवा
- हदीस ('जंग' पृ ७ २०) – कुराणला समांतर लेखन
- रमजान ईद ('रहबर' पृ ७ २०) – मुस्लीम धर्मातील सर्वात मोठा सण
- बकरी ईद ('जंग' पृ ७ २०) –मुस्लीम धर्मातील उत्सव,एक मोठा सण
- कुर्बानी ('जंग' पृ ७ २०) बलिदान,भेट देणे
- इशाची नमाज ('जंग' पृ ७ ४६) – रात्रीची नमाज
- निकाह ('जंग' पृ ७ ५५)– लग्न
- गोहर ('जंग' पृ ७ ८९)– नवरा,पती
- तलाक ('जंग' पृ ७ १६२) – घटस्फोट

मराठी मुस्लीम कादंबरीमुळे एक अनमोल शब्दभांडार मराठी साहित्याला मिळालेले आहे. हे सर्व शब्द मराठी भाषेतील नसून ते उर्दू,हिंदी,दखनी,अरबी भाषेतील आहेत.या सर्व शब्दांमुळेच मराठी कादंबरी क्षेत्रात एक मोठे दालन खुले झालेले आहे,त्यामुळे मराठी मुस्लीम कादंबरीचे वेगळेपण आपल्याला पहावयास मिळते.

संदर्भ टीपा :-

१. हाजिंदे फ.म — 'मुस्लिम साहित्यिकांचे मराठी साहित्याला योगदान' संपा.डॉ.ताहेर एच.पठाण,संकल्प प्रकाशन' लातूर, प्रथमावृत्ती २०१३ पृ ठ —४२
२. हाजिंदे फ.म. — 'विचारशालाका' संपा.—नागोराव कुंभार मुस्लिम साहित्य व समाज विशे गांक जाने मार्च १९९७ पृ ठ —१६
- ३.दलवाई हमीद — 'इंधन' मौज प्रकाशन गृह,मुंबई प्रथमावृत्ती १९६५, आठवी आवृत्ती २०१६
४. हाजिंदे फ.म. — 'मी तू' भूमी प्रकाशन,लातूर द्वितीयावृत्ती २००३.
- ५.सूरज रफीक— 'रहबर' अब्दालय प्रकाशन,श्रीरामपूर प्रथमावृत्ती २००६
६. खेळीकाल— 'जुबा' अक्षरलेणं प्रकाशन' सोलापूरप्रथमावृत्ती २००० द्वितीयावृत्ती २०१४
७. खेळीकाल 'जंग' अक्षरलेणं प्रकाशन, सोलापूर प्रथमावृत्ती २०१४